

**ԱՂԲԵՋԱՆՈՒՄ ՔՐԴԱԿԱՆ ՆԵՐԿԱՅՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԻ
ՇՈՒՐՁ. ՊԱՏՄԱՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ՈՒՐՎԱԳԾԵՐ¹**

Լիանա Պետրոսյան²

DOI 10.46991/jos.2023.24.2.272

Քրդերի նկատմամբ Ադրբեջանի ժողովրդական Հանրապետության քաղաքականությունը տասնամյակներ շարունակ վիճելի հարց է եղել և լայն քննարկումների տեղիք տվել, ինչը սկիզբ է առել Ադրբեջանում խորհրդային իշխանության առաջին տարիներից: Խորհրդային կառավարությունը, որն առաջին անգամ իր ներկայությունը հաստատեց Ադրբեջանում 1920-ականների սկզբին, քրդերի նման տեղաբնիկ ժողովուրդների և էթնիկ փոքրամասնությունների վերաբնակեցման և ձուլման քաղաքականություն էր վարում, որոնք պատմականորեն բնակվել էին Իրանի և Թուրքիայի հետ սահմանամերձ շրջաններում:

Խորհրդային Ադրբեջանի քաղաքականության ներքո, որը շարունակվեց ողջ խորհրդային տարիներին, կառավարությունը հազարավոր քրդերի հարկադրաբար վերաբնակեցրեց Ադրբեջանի այլ հատվածներում, դա հիմնավորելով որպես էթնիկապես միատարր շրջաններ ստեղծելու՝ ավելի մեծ նախաձեռնության բաղկացուցիչ: Այս գործընթացը զգալի սոցիալական և տնտեսական խաթարումներ առաջացրեց բազմաթիվ քրդական համայնքների համար և լայն հակազդեցության ու դիմադրության հանգեցրեց:

1991թ., Խորհրդային Միությունից անկախություն ձեռք բերելուց հետո, Ադրբեջանը քրդերի նկատմամբ ավելի բազմաշերտ քաղաքականություն է վարել՝ քուրդ բնակչության իրավունքների և կարիքների հաշվին

¹ Հետազոտությունն իրականացվել է ՀՀ ԿԳՄՄՆ գիտության կոմիտեի ֆինանսական աջակցությամբ՝ 22YR-6A024 ծածկագրով գիտական թեմայի շրջանակներում:

² Լիանա Պետրոսյանը ԵՊՀ իրանագիտության ամբիոնի ասիստենտ է: Էլ. փոստ՝ lianapetrosyan@ysu.am, ORCID՝ 0009-0002-4654-5754:

փորձելով հավասարակշռել իր տարածքային պահանջներն ու անվտանգային շահերը: Թեև Ադրբեջանը պաշտոնապես, իբրև «ճանաչում» է քրդերի ներկայությունը իր սահմաններում և վերջին տարիներին բարձրաձայնում է քրդական համայնքներին մշակութային և լեզվական որոշ իրավունքների շնորհման մասին, միաժամանակ կոշտ դիրքորոշում է որդեգրել քրդական քաղաքական շարժումների և ակտիվիստների գործունեության նկատմամբ, որոնք, իր կարծիքով, սպառնալիք են պետության տարածքային ամբողջականությանը:

Բանալի բառեր՝ Ադրբեջանի Ժողովրդական Հանրապետություն, Ադրբեջանական Հանրապետություն, քրդեր, քրդական հիմնախնդիր, քրդական ինքնավարություն, անջատողականություն, Քրդստան:

Քրդերի նկատմամբ Ադրբեջանի Ժողովրդական և ներկայիս Ադրբեջանական Հանրապետության քաղաքականությունը մնում է որպես բարդ և մարտահրավերներով լի խնդիր՝ արտացոլելով այն լարվածությունը և մրցակցող շահերը, որոնք երկար տարիներ սահմանում են այս երկու խմբերի հարաբերությունները: Ըստ էության, եթե մի կողմ դնենք քրդերի և քրդաբնակ շրջանների պատմության հնագույն ժամանակները, ապա կարելի է ասել, որ քրդական էթնիկ միավորը ներկայիս Ադրբեջանի տարածքում ի հայտ է եկել 17-18-րդ դարերի վերջում, երբ այդ պահին իշխող Սեֆյան դինաստիայի համար դժվարին ժամանակաշրջան էր՝ քաղաքական դիտանկյունից: Ընդհանուր առմամբ, Սեֆյանների դինաստիայի օրոք քրդերի հասարակական-քաղաքական դրությունը տարբերվող էր՝ կախված բնակության շրջանից: Սեֆյանների դինաստիան կենտրոնացած էր ժամանակակից Իրանի տարածքներում, իսկ քրդական տարածքները գտնվում էին կայսրության արևմտյան սահմանին: Քրդական շրջանները ուղղակիորեն չէին կառավարվում Սեֆյանների կողմից, այլ հիմնականում կառավարվում էին քուրդ ցեղերի առաջնորդների կամ տեղական ցեղապետերի կողմից: Այս առաջնորդները զգալի ինքնավա-

րություն ունեին, քանի դեռ ճանաչում էին Սեֆյան շահի իշխանությունը և հարկ էին վճարում արքունիքին: Սեֆյաններն էլ, իրենց հերթին, ապավինում էին այս քուրդ առաջնորդներին՝ տարածաշրջանի նկատմամբ վերահսկողությունը պահպանելու և արտաքին սպառնալիքներից պաշտպանվելու համար:

Սեֆյանները հաճախ բախումներ էին ունենում հարևան կայսրությունների հետ, ինչպիսին էր Օսմանյան կայսրությունը, և քրդաբնակ շրջանները վերածվում էին բախումների թատերաբեմի: Ավելի ուշ արդեն, մինչ քրդական շրջանների որոշ հատվածներ անցնում էին ռուսական տիրապետության տակ, որոշ տարածքներ էլ շարունակում էին օսմանյան վերահսկողության տակ մնալ: Արդյունքում, քրդերը բաժանվեցին տարբեր կայսերական տերությունների միջև, ինչը հանգեցրեց քրդական ցեղերի մասնատմանը և ցրմանը: Կարևոր է նշել, որ քրդերի անցումը Սեֆյաններից դեպի ռուսական տիրապետություն գծային գործընթաց չէր և տարբեր շրջաններում ու փուլերում տարբեր էր: Կայսերական մրցակցությունների, պայմանագրերի և տեղական ընդդիմադիր շարժումների առանձնահատկությունները նպաստել էին քրդերի քաղաքական դաշտի կերպափոխմանը:

Արդեն 19-րդ դարի վերջի վիճակագրությունը պատկերացում է տալիս, թե որտեղ են ապրել Ռուսական կայսրության քրդերը. օրինակ, 19-րդ դարի վերջին Երևանի նահանգի Մուրմալուի շրջանում բնակվում էր 14619 մարդ, նույն նահանգի Ալեքսանդրապոլի և Նոր Բայազետի գավառներում բնակվում էր համապատասխանաբար 3739 և 2405 մարդ: Ջանգեզուրի գավառում բնակվում էր 26724 քուրդ, Ելիզավետպոլի նահանգի Ջևանշիր³ գավառում՝ 5527 քուրդ, ևս 11917

³ Վարչաքաղաքական միավոր Ռուսական կայսրության կազմում: Ջևանշիրվել է 1869թ. Շուշիի գավառի բաժանմամբ՝ նորաստեղծ Ելիզավետպոլի նահանգի կազմում: Գավառի կենտրոնը Թարթառ երկաթուղային կայարանն էր: Ջևանշիրի գավառը հյուսիսից սահմանակցում էր Ելիզավետպոլի, հարավից Շուշիի, հյուսիսարևելքից՝ Արեշի գավառներին: Արևմուտքում գավառը սահմանակցում էր Երևա-

քուրդ բնակվում էր Կարսի մարզի Կադզվանի գավառում, 6967-ը՝ Արդահանի գավառում, 5108 մարդ՝ բուն Կարսի գավառում⁴: Ընդհանուր առմամբ, այդ ժամանակ Այսրկովկասում բնակություն էր հաստատել 100 043 քուրդ, որը կազմում էր տարածաշրջանի ընդհանուր բնակիչների 2,13%-ը: Քրդերի ամենամեծ բնակավայրը, ինչպես երևում է վերը նշված վիճակագրությունից, Ելիզավետպոլի նահանգի Ջանգեզուրի⁵ գավառն էր, որտեղ քրդերի տեսակարար կշիռը տեղի բնակչության մեջ կազմել է 21,5%⁶:

Ռուսական կայսրության փլուզումից և Հարավային Կովկասի պետությունների անկախացումից հետո տարածաշրջանում քաղաքական իրավիճակը դարձավ խիստ անկայուն: Նորաստեղծ դեմոկրատական հանրապետությունները սկսեցին բաժանել տարածքը՝ միմյանց դեմ ռազմական գործողությունների դիմելով: Հարավային Կովկասի երեք շրջաններում էլ կար քուրդ բնակչություն, և այստեղ ծավալված տարատեսակ ռազմական գործողություններն ու զինված հարձակումները հանգեցրին քուրդ բնակչության թվի կտրուկ կրճատմանը. քրդերի մի մասը սպանվեց, մյուսները փախան՝ ապաստան ստանալով Նախիջևանում⁷: Այն ժամանակաշրջանում, երբ Հարա-

---

նի նահանգին: Ներառել է հիմնականում Արցախի հանրապետության Մարտակերտի և Շահումյանի, ինչպես նաև՝ Ադրբեջանի Բարդալի և Թարթառի շրջանները:

⁴ Алиев К. Г., Этнодемографическая ситуация Сурмалинского (Игдырского) региона в XIX – начале XX вв., Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки, Том 32 (71), № 3, 2021, стр.189-191.

⁵ Վարչաքաղաքական միավոր Ռուսական կայսրության կազմում: Ջևադորվել է 1868թ. Ելիզավետպոլի նահանգի կազմում: Գավառի կենտրոնը Գորիս քաղաքն էր: Ջանգեզուրի գավառը հյուսիսից սահմանակցում էր Ջևանշիրի, արևելքից՝ Շուշիի և Ջրականի գավառներին, իսկ արևելքից՝ Երևանի նահանգին: Ջանգեզուրի գավառը ներառել է հիմնականում ժամանակակից Մյունիքի մարզը, ինչպես նաև՝ Արցախի հանրապետության Քաշաթաղի շրջանը:

⁶ Müller D., The Kurds of Soviet Azerbaijan, 43.

⁷ Шопен Я., Исторический памятник состояния Армянской области в эпоху ее присоединения к Российской империи, Санкт-Петербург, 1852, стр. 519-528.

վային Կովկասի երեք երկրներում խորհրդային իշխանություն հաստատվեց, քրդերի մեծ մասն արդեն բնակվում էր Ժամանակակից Ադրբեջանի տարածքում⁸:

Ադրբեջանի Ժողովրդական Հանրապետությունը, որը ստեղծվել է 1918թ., կազմավորման սկզբնական փուլում քրդերի նկատմամբ հավասարակշռված քաղաքականություն է վարել: Նորաստեղծ կառավարությունը ճանաչել է քուրդ բնակչության մշակութային և լեզվական իրավունքները և թույլ տվել նրանց ստեղծել իրենց սեփական կազմակերպությունները: ԱԺՀ-ի գոյության տարիներին (1918-1920թթ.) քուրդ նշանավոր գործիչ էր Խոսրով բեկ Սուլթանովը, որը եղել է պատերազմի նախարար (1918թ. մայիս-հունիս), գյուղատնտեսության նախարար (1918թ. հունիս-հուլիս) և 1919թ. հունվարի 15-ից նաև Ղարաբաղի և Չանգեզուրի գեներալ-նահանգապետ⁹: Պետք է նաև նշել, որ ԱԺՀ-ի խորհրդարանի մահմեդական պատգամավորների թվում կային քուրդ պատգամավորներ և գործում էին զինված քրդական ջոկատներ:

Արդեն 1918թ. ՌՄՖՍՀ երկրների և Քառյակի միության անդամ երկրների միջև կնքվեց Բրեստ-Լիտովսկի հաշտության պայմանագիրը, որի համաձայն Խորհրդային Ռուսաստանը իր գորքերը դուրս բերեց Բաթումից, Կարսից և Արդահանից. այն շրջաններից, որոնք նաև

---

⁸ Առաջին համաշխարհային պատերազմի ավարտից հետո ակտիվացավ քրդական ազգային շարժումը: Բրիտանական կառավարությունը փորձեց համակարգել քրդական ապստամբությունները՝ քրդաբնակ տարածքների վրա վերահսկողություն ձեռք բերելու համար: Բրիտանական հրամանատարությունը աջակցում էր ազգայնականների շարժումներին, սակայն Թուրքիան ամրապնդեց իր դիրքերը, և Անգլիայի ազդեցությունը արագորեն թուլացավ: Նշենք, որ անկախ քրդական պետության գաղափարը պաշտպանում էին քրդական վերնախավի ներկայացուցիչները, իսկ հասարակ բնակչությունը պայքարում էր գոյատևման համար և մշտական հակամարտությունների արդյունքում սկսվեց զանգվածային արտագաղթը:

⁹ Hovhannisyán R., *The Republic of Armenia*, University of California Press, Berkeley, 1971, p. 194.

քրդերի կոմպակտ բնակության վայրերն էին: Ավելի ուշ, 1920թ., ստորագրվեց Սևրի պայմանագիրը, որը նախատեսում էր անկախ Քրդստանի ստեղծում՝ Թուրքիայի, Ֆրանսիայի և Անգլիայի մասնակցությամբ: Երեք տարի անց՝ Լոզանի պայմանագրով լուծարվեց Սևրի պայմանագիրը, և պատմական Քրդստանի բաժանումն արդեն իրականացվեց Իրանի, Իրաքի, Թուրքիայի և Սիրիայի միջև, միաժամանակ, Ֆրանսիան մանդատ ստացավ Սիրիայի, իսկ Անգլիան՝ Իրաքի համար¹⁰:

Փաստորեն, 20-րդ դարի սկզբին քուրդ ժողովրդին անկախ պետություն խոստացող պայմանագրերը մնացին անկատար և միայն տեսականորեն ձևակերպված: Քաղաքական և սոցիալ-տնտեսական ծանր իրավիճակը Քրդստանի շրջանում նախադրյալներ ստեղծեց հակահեղափոխության համար: 1920թ. այստեղ բնակվում էր մոտ 5000 մարդ, մինչդեռ հողագրկության առումով Քրդստանը տարածաշրջանում երկրորդն էր: Վատ սոցիալ-տնտեսական կենսապայմանների գումարվել էին նաև Ղարաբաղի հետ սահմանային վեճերի պատճառով առաջացող միջէթնիկ հակասությունները, և 1924թ. ԱԶԿ (բ) Կենտկոմի նախագահությունը որոշեց առանձնացնել Քրդստանի քաղբյուրոն Լեռնային Ղարաբաղի շրջանի քաղբյուրոյից, ընդ որում, առաջինը պետք է ուղղակիորեն ենթարկվեր կենտրոնին¹¹:

Պետք է ընդգծել, որ Ադրբեջանի տարածքում քրդական ինքնավարության ստեղծում նախատեսող բանաձևում նշված չեն եղել այդ ինքնավարության սահմանները: Փաստորեն, Քրդստանը բաղկացած էր 228 բնակավայրերից, որոնք ընդգրկում էին Զանգեզուրի, Շուշիի,

¹⁰ Ali O., The Kurds and the Lausanne Peace Negotiations, 1922-23, Middle Eastern Studies, Taylor & Francis, Ltd, Vol. 33, No. 3, Jul., 1997, p. 521-534.

¹¹ Mir Jafar Bagirov's Memo (1923), How the Caucasian Bureau of the C.C. R.C.P. (B.) discussed the Karabakh issue in 1920-1923, <https://karabakh.org/karabakh-history/karabakh-during-the-1920-1988/how-the-caucasian-bureau-of-the-ccrcpb-discussed-the-karabakh-issue-in-1920-1923/7/>, (մուտքի ամսաթիվ՝ 22.10.2023).

Ջրականի (Ջաբրայի), Ջիվանշիրի (Ջևանշիր) շրջանները: Սկզբում տարածքի կենտրոնն էր Շուշի քաղաքը¹²:

1920-ականների սկզբին հանրապետությունում կար մոտ 30 գյուղ, որտեղ բնակվում էր շուրջ 34000 քուրդ՝ այդ ժամանակվա Ադրբեջանի բնակչության 2,7%-ը: Արդեն 1925թ. ուշադրության կենտրոնում է հայտնվել տարածքային հարցի լուծումը: Ադրբեջանի ներքին գործերի ժողովրդական կոմիսար Բադիրովը ուղարկվել է Քրդստան՝ ուսումնասիրելու շրջանի սոցիալ-քաղաքական վիճակը, որը նա բնութագրել է որպես սարսափելի, նշելով գործազրկության բարձր մակարդակը, հայերի և քրդերի լարված հարաբերությունները և գյուղացիների աչքին վարկաբեկված խորհրդային կառավարության իմիջը: Նա նաև ներկայացրել է իրավիճակը բարելավելու գործնական քայլերը, առաջարկելով վարկեր տրամադրել գյուղացիներին, կառուցել մայրուղիներ և սղոցարան, ստեղծել կաթնամթերքի ֆերմաներ, կառուցել ձեթաղացներ և պանրի գործարաններ, զարգացնել անասնաբուժությունը, մեկնարկ տալ հանքարդյունաբերությանը, ուսումնասիրել տարածաշրջանի հիդրոէլեկտրական ներուժը, հանքային աղբյուրներում ստեղծել բժշկական առողջարաններ¹³:

Բադիրովի զեկույցն ուսումնասիրելուց հետո ԱԶԿ (բ) կենտրոնական կոմիտեն մի շարք բանաձևեր է ընդունել՝ ուժեղացնելով տարածաշրջանում պետական և կուսակցական աշխատանքը, ավելացնելով կրթական ոլորտի ֆինանսավորումը և խթանելով տարածաշրջանի տնտեսական հնարավորությունները¹⁴:

Արդեն 1920-ականների վերջերին և 1930-ականների սկզբին Թուրքիայից և Իրանից ներգաղթի հետևանքով Ադրբեջանում քրդերի թիվը փոխվել է: Արդյունքում, քրդերին ժամանակավոր տեղավորել են

¹² Бабаян Д., Красный Курдистан: Геополитические аспекты создания и упразднения, «21-й ВЕК», № 2, 2005, стр. 126.

¹³ Бабаян Д., նշվ. աշխ., էջ 95:

¹⁴ Маммадова Ш., Курдский вопрос в политике советского государства в 1920-1930-е гг., Вопросы Истории, №6, 2013, стр. 5-6.

Նախիջևանում, իսկ 1927թ. նոյեմբերի 5-ին որոշվել էր Թուրքիայից դեռ Նախիջևանում սպասող քրդերին վերաբնակեցնել Նուխինսկի շրջանում: 1928թ. քրդերի մի մասը վերաբնակեցվել է Եվլախում, Ակնայում (Ադդամ), իսկ 1929թ. հունվարի 16-ին Ակնայից (Ադդամ) Նուխինսկ՝ 334 ընտանիքի վերաբնակեցման մասին որոշում է կայացվել: Սակայն քրդերի մի մասը հրաժարվել է տեղափոխվել, քանի որ արդեն իսկ հաստատվել էր Եվլախում¹⁵:

Ավելին, խորհրդային կառավարությունը ոչ միայն չէր կատարել իր խոստումները, այլև բռնի կոլեկտիվացում էր իրականացրել, ինչը հանգեցրել էր քրդերի դժգոհությանը: Արդյունքում, Խորհրդային պետությունը որոշում էր կայացրել փոխհատուցելու քուրդ վերաբնակիչների հետ ունեցած ձախողումը: Առաջարկվեց ստեղծել քրդերեն այբուբեն, Շուշիի մանկավարժական ուսումնարանում բացվեց քրդական բաժին, Լաչինում՝ քրդական մանկավարժական ուսումնարան: Նաև տարածաշրջանում բացվեցին քրդական դպրոցներ, 1931թ. սկսվեց տարրական դասարանների համար քրդերեն դասագրքերի տպագրությունը: Բոլոր օրենքները, կանոնակարգերն ու որոշումները թարգմանվել են, այդ թվում՝ քրդերեն: Արդյունքում, մինչև 1920-ական թվականների վերջը մարզում գործում էին մեկ մեծ հիվանդանոց, 3 բուժկետ, 42 դպրոց, ֆինանսավորվում էին նոր շինարարական ծրագրերը¹⁶:

Հատկանշական է, որ խորհրդայնացումից հետո քրդական հասարակությանը բնորոշ առանձնահատկությունները հիմնականում չէին փոխվել: Յուրաքանչյուր քրդական ցեղ ուներ իր առաջնորդը՝ շեյխը, որը կարգավորում էր ցեղի յուրաքանչյուր անդամի անձնական ու հասարակական կյանքը: Քրդերը փորձում էին չմիջամտել քաղաքականությանը, մինչդեռ քաղաքական իշխանության նկատմամբ վերաբեր-

¹⁵ Маммадова Ш., նշվ. աշխ., էջ 6:

¹⁶ Букшпан А., Азербайджанские курды, [http://kurdist.ru/2010/05/12/ a-букшпан-азербайджанские-курды](http://kurdist.ru/2010/05/12/a-букшпан-азербайджанские-курды), 12.05.2012, 22.10.2023).

մունքը բավականին բացասական էր: Նրանք դժկամությամբ էին անդամակցում հասարակական կազմակերպություններին և բոլշևիկյան կուսակցություններին, սակայն նրանց քաղաքական անգրագիտությունն ու հետամնացությունը պարարտ հող էին ստեղծում քաղաքական քարոզչության համար: 1930-ականների վերջին Ադրբեջանում ապրում էր ընդամենը 70 քուրդ, որոնք միացել էին բոլշևիկյան կուսակցությանը: Բայց այս բոլոր միջոցառումների տևողությունը շատ կարճ էր, հետագայում ուսանողներին տրամադրեցին ադրբեջանական դասագրքեր, իսկ մանկավարժական քոլեջն ամբողջությամբ անցավ ադրբեջաներենի: 20-րդ դարի կեսերին Ադրբեջանի քրդերը մեծ մասամբ ընդունեցին տեղական սովորույթները, մշակույթը, լեզուն: Նրանք հիշում էին իրենց էթնիկ արմատները, բայց այլևս չէին խոսում իրենց մայրենի լեզվով¹⁷:

Փաստորեն, Ադրբեջանում խորհրդային ներկայության հաստատմամբ քրդերի նկատմամբ քաղաքականությունը փոխվեց: Խորհրդային իշխանությունն Ադրբեջանում վարում էր բռնի ձուլման քաղաքականություն և ձգտում էր ճնշել քուրդ բնակչության մշակութային, լեզվական և քաղաքական իրավունքները: Ենթադրում ենք, որ ԱԺՀ-ում քրդերի ուժացման քաղաքականությունը կարող էր ուղղված լինել տարածաշրջանի նկատմամբ վերահսկողության ուժեղացմանը, ռուսական մշակույթի ու լեզվի տարածումը խթանելուն, փոքրամասնությունների ինքնությունը և ինքնավարության ձգտումները ճնշելուն: Պատմականորեն Ռուսաստանը ձուլման քաղաքականություն է իրականացրել իր փոքրամասնությունների նկատմամբ՝ ամրապնդելու համար կենտրոնական կառավարության վերահսկողությունը և ավելի միատարր հասարակություն ունենալու նկատառումից ելնելով:

Ադրբեջանում քուրդ բնակչությունն էլ հակասական զգացմունքներ ուներ ԱԺՀ-ի նկատմամբ: Մինչ սկզբնական շրջանում որոշ քրդեր

¹⁷ Бакаев Ч. Х., Язык азербайджанских курдов, Москва, 1965, стр. 5-6.

ողջունում էին իրենց մշակութային իրավունքների ճանաչումը, մյուսները արդարացիորեն կասկածանքով էին վերաբերվում կառավարության մտադրություններին և կարծում էին, որ իրենց իրավունքները լիովին չեն իրացվում: Չնայած այս ամենին, քուրդ բնակչության և ԱԺՀ-ի ղեկավարության միջև հարաբերությունները հիմնականում խաղաղ էին, թեպետ տարաձայնություններ կային քրդական համայնքի վրա ազդող քաղաքականության շուրջ: Արդեն ԱԺՀ-ի փլուզման ժամանակ քրդերի համար քաղաքական իրավիճակն անորոշ էր: Քրդական համայնքը բաժանված էր տարբեր խմբակցությունների միջև, և կային մտավախություններ այն մասին, թե նոր կառավարությունը ինչ քաղաքականություն կորդեգրի նրանց իրավունքների և շահերի իրացման հարցում:

Ներկայիս Ադրբեջանական Հանրապետության քաղաքականությունը քրդերի հանդեպ բավականին բարդ է և տարիների ընթացքում ենթարկվել է տարբեր փոփոխությունների: Ադրբեջանում բնակվող քրդական համայնքը հիմնականում տեղակայված է Վրաստանին և Ռուսաստանին սահմանակից հյուսիսային շրջաններում: Երկիրն, ընդհանուր առմամբ ուժացման քաղաքականություն է վարել իր տեղաբնիկ ժողովուրդների, այդ թվում քուրդ բնակչության նկատմամբ, ընդ որում Ադրբեջանի իշխանությունները ձգտում են վերացնել քրդական ինքնությունը՝ լեզվի, մշակույթի և ավանդույթների օգտագործման սահմանափակումների միջոցով:

Վերը նշվեց, որ խորհրդային տարիներին քրդերենը ճանաչվել է տարածաշրջանային այլ լեզուների շարքում և նույնիսկ դասավանդվել դպրոցներում, սակայն 1991թ. Ադրբեջանի անկախացումից հետո քրդերենի օգտագործումը սահմանափակվել է, իսկ քրդական հրատարակություններն ու լրատվամիջոցները՝ փակվել: Ադրբեջանի պաշտոնական լեզուն ադրբեջաներենն է, և կառավարությունը քիչ ուշադրություն է դարձրել այլ լեզուների, այդ թվում՝ քրդերենի տարածմանը:

Ըստ էության, 1991թ. անկախության հռչակումից ի վեր քրդերը եղել են Ադրբեջանական Հանրապետության ամենամեծ ազգային փոքրամասնություններից մեկը: Անկախության սկզբնական տարիներին քրդերը բախվել են խտրականության և մարզինալացման քաղաքականությանը, հատկապես Աբուլֆազ Էլշիբեյի նախագահության շրջանում: Ա. Էլշիբեյը վարում էր ադրբեջանակենտրոն քաղաքականություն՝ չխրախուսելով քրդական քաղաքական կազմակերպությունների ստեղծումը և ճնշելով քրդական մշակույթն ու լեզուն: Այս շրջանում ձերբակալվել են նաև քուրդ քաղաքական առաջնորդները, փակվել են քրդական լրատվամիջոցները:

Սակայն իրավիճակը համեմատաբար բարելավվել է 1993թ. իշխանության եկած Հեյդար Ալիևի նախագահության օրոք: Հ. Ալիևը տեղաբնիկ ժողովուրդների, այդ թվում՝ քրդերի նկատմամբ որդեգրել էր ավելի ներառական քաղաքականություն և ճանաչել նրանց մշակութային ու լեզվական իրավունքները: Հ. Ալիևը կողմ էր Ադրբեջանի միասնությանը և դեմ էր անջատողականությանը, ինչը նրան ստիպել էր զգուշանալ քրդական ազգայնական միտումներից: Հ. Ալիևի քաղաքականությունը քրդերի նկատմամբ առաջին հերթին նպատակ ուներ կանխելու քրդական ազգայնական շարժումների ծավալումը Ադրբեջանում: Նա փորձել էր շփման եզրեր գտնել քրդական համայնքի հետ և նրանց մշակութային ու լեզվական իրավունքներ շնորհել, սակայն միաժամանակ դեմ էր Ադրբեջանի կազմում քրդական առանձին քաղաքական կուսակցությունների կամ միավորումների ստեղծմանը:

Հ. Ալիևի որդու՝ Բլիամ Ալիևի նախագահության սկզբնական շրջանում քրդերի համար իրավիճակը հիմնականում կայուն էր մնացել: Կառավարությունը քրդերենը ճանաչում էր որպես փոքրամասնության լեզու, կային քրդերենով ռադիո և հեռուստատեսային հաղորդումներ: Այնուամենայնիվ, իրավիճակը հետագայում վատթարացել էր, և այժմ պարբերաբար տեղեկություններ են ստացվում քրդերի

նկատմամբ խտրականության և բռնության մասին, հատկապես այն շրջաններում, որտեղ նրանք կենտրոնացած են:

Ի. Ալիևը փորձել է պահպանել Ադրբեջանի տարածքային ամբողջականությունը և մեծ ջանքեր է ներդրել՝ ճնշելու համար երկրում ցանկացած անջատողական միտումներ: Նա նաև կոշտ դիրքորոշում է որդեգրել ՔԲԿ-ի և քրդական այլ խմբավորումների նկատմամբ: Իլիամ Ալիևի քաղաքականությունը քրդերի նկատմամբ քննադատության է ենթարկվել որոշ քուրդ ակտիվիստների և միջազգային իրավապաշտպան կազմակերպությունների կողմից, որոնք Ադրբեջանին մեղադրում են քրդերի մշակութային և լեզվական իրավունքները ճնշելու մեջ: Նրանք պնդում են, որ Ադրբեջանը սահմանափակել է քրդերենի օգտագործումը պետական հաստատություններում ու դպրոցներում և կանխել է քրդական քաղաքական կուսակցությունների ձևավորումը:

Ադրբեջանում քրդական համայնքը փոքր է, բայց զգալի՝ մոտ 30-40 հազար բնակչությամբ: Ժամանակակից Ադրբեջանում քրդական համայնքը բախվում է բազմաթիվ մարտահրավերների, ներառյալ լեզվական և մշակութային ձուլումը, տնտեսական մարզինալացումը և քաղաքական սահմանափակումը: Քրդերենը ճանաչված չէ որպես Ադրբեջանի պաշտոնական լեզու, իսկ քրդերենով կրթության և լրատվամիջոցների հնարավորությունները սահմանափակ են: Ադրբեջանում քրդերի քաղաքական ներկայացվածությունը նույնպես սահմանափակ է, քանի որ նրանց թույլ չեն տալիս ստեղծել անկախ քաղաքական կուսակցություններ կամ քրդական ինքնությամբ մասնակցել ընտրություններին:

Հարկ է նշել, որ ադրբեջանական վարչակարգի համար քրդական թեման միշտ եղել է չափազանց նուրբ և զգայուն: Ընդհանուր առմամբ, Ադրբեջանում քրդերի հասարակական-քաղաքական կյանքը նշանավորվել է կենտրոնական կառավարության հետ բարդ և զարգացող հարաբերություններով: Քաղաքական ներկայացվածության առումով Ադրբեջանում պաշտոնապես գրանցված քրդական քաղաքական կու-

սակցություններ կամ խմբեր չկան: Այնուամենայնիվ, մի քանի առանձին քրդեր կարողացել են մասնակցել ադրբեջանական քաղաքականությանը, այդ թվում՝ ծառայելով խորհրդարանում կամ պաշտոններ զբաղեցնելով տեղական կառավարությունում: Ադրբեջանի քրդական համայնքը բազմիցս բախվել է ադրբեջանական վերնախավի խտրականությանը և ոտնձգություններին: Եղել են հաղորդումներ քրդերի դեմ հարձակումների և ատելության մթնոլորտի ստեղծման, ինչպես նաև կրթության, աշխատանքի և բնակարանի հասանելիության հարցում խտրականության մասին: Ընդհանուր առմամբ, քրդերի նկատմամբ Ադրբեջանական Հանրապետության քաղաքականությունը եղել է ձուլման և մարզինալացման քաղաքականություն՝ քրդական ինքնության և մշակույթի սահմանափակ ճանաչմամբ:

Ըստ էության, Խորհրդային Ադրբեջանի տարածքում քրդական ինքնավարության ստեղծումը կապված էր միջազգային իրավիճակի հետ և ուներ քաղաքական նշանակություն: Դեռևս 20-րդ դարի սկզբին առաջացավ Ռուսաստանի հարավային սահմանների մոտ ինքնավար Քրդստան ստեղծելու գաղափարը: Ռուսական կայսրության որոշ դիվանագետներ հույս ունեին, որ ինքնավար Քրդստանը կկարողանա բարձրացնել Ռուսաստանի հեղինակությունը արևելյան ժողովուրդների մոտ, ամրապնդել կայսերական դիրքերը Հարավային Կովկասի ստորոտում: Բայց կային նաև այնպիսիք, որոնք կարծում էին, որ քրդերի հովանավորչությունը լուրջ խնդիրների կհանգեցնի Ռուսաստանի կովկասյան ունեցվածքի համար: Արդյունքում, ցարական վարչակարգի տապալումից հետո հարցը ժամանակավորապես մոռացության մատնվեց՝ վերածնվելու համար 1920-ական թթ.:

Միրիայում, Իրանում, Իրաքում, Թուրքիայում տեղի ունեցած ապստամբություններից հետո խորհրդային իշխանությունը նախաձեռնությունը վերցրեց իր ձեռքը՝ օգտագործելով քրդերի համակրանքը «բանվորա-գյուղացիական կառավարության» նկատմամբ: Ցավոք սրտի, ազգային փոքրամասնությունների նկատմամբ խորհրդային իշ-

խանության քաղաքականությունը եղել է անհետևողական և կարճատև: 1920-ականների վերջին բուլշևիկները որոշեցին խորհրդային կարգեր ստեղծել, և աշխարհի առաջատար տերությունները ստիպված եղան հաշտվել Խորհրդային Ռուսաստանի գոյության հետ: Թուրքիան կարողացավ վերադարձնել իր վերահսկողության տակ գտնվող Քրդստանի տարածքը, իսկ Անգլիան պաշտոնապես հրաժարվեց միջամտել Արևելքի գործերին: Արդյունքում, 1929թ. Քրդստանի ինքնավարությունը լուծարվեց և քրդական հարցը մի քանի տասնամյակով սառեցվեց:

Նույն տրամաբանությամբ, տեղաբնիկ ժողովուրդների և ազգային փոքրամասնությունների խնդիրը միշտ եղել է ժամանակակից Ադրբեջանի իշխանությունների ուշադրության կենտրոնում: Այս երկրի բնակչությունը զգայուն է արձագանքում այն թեմաներին, որոնք ազդում են քրդերի և լեզգիների, թալիշների և երկրում բնակվող այլ ժողովուրդների հետ կենտրոնական իշխանության հարաբերությունների վրա:

К ВОПРОСУ КУРДСКОГО ПРИСУТСТВИЯ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ. ИСТОРИЧЕСКИЕ И СРАВНИТЕЛЬНЫЕ ОЧЕРКИ¹⁸

*Петросян Лиана*¹⁹

Политика Азербайджанской Народной Республики в отношении курдов на протяжении десятилетий была спорным вопросом и вызывала широкие дискуссии, начавшиеся с первых лет советской власти в Азербайджане. Советское правительство, впервые установившее свое присутствие в Азербайджане в начале 1920-х годов, проводило политику переселения и ассимиляции коренных народов и этнических меньшинств, таких как курды, исторически проживавшие в приграничных регионах с Ираном и Турцией.

¹⁸ Исследование выполнено при финансовой поддержке Комитета по науке МОНК РА в рамках научного проекта № 22YR-6A024.

¹⁹ Лиана Петросян - ассистент кафедры Иранистики факультета Востоковедения ЕГУ. Эл. почта: lianapetrosyan@ysu.am, ORCID` 0009-0002-4654-5754.

В рамках политики Советского Азербайджана, которая продолжалась на протяжении всех советских лет, правительство насильственно переселило тысячи курдов в другие части Азербайджана, в рамках более широкой инициативы по созданию этнически однородных регионов. Этот процесс вызвал значительные социальные и экономические потрясения для многих курдских общин и привел к широкой оппозиции и сопротивлению.

После обретения независимости от Советского Союза в 1991 году Азербайджан проводил более многогранную политику в отношении курдов, стремясь сбалансировать свои территориальные претензии и интересы безопасности за счет прав и потребностей курдского населения. Хотя Азербайджан официально «признает» присутствие курдов в своих границах и в последние годы говорит о предоставлении некоторых культурных и языковых прав курдским общинам, в то же время он занял жесткую позицию в отношении деятельности курдских политических движений и активистов которые, по его мнению, представляют угрозу территориальной целостности государства.

Ключевые слова: *Азербайджанская Народная Республика, Азербайджанская Республика, курды, курдский вопрос, курдская автономия, сепаратизм, Курдистан.*

ON THE ISSUE OF THE KURDISH PRESENCE IN AZERBAIJAN. HISTORICAL AND COMPARATIVE SKETCHES ²⁰

*Liana Petrosyan*²¹

The policy of the People's Republic of Azerbaijan towards the Kurds has been a controversial issue for decades and has generated widespread debate, dating back to the early years of Soviet reign in Azerbaijan. The Soviet government, which first established its presence in Azerbaijan in the early 1920s, pursued a policy of resettlement and assimilation of indigenous peoples and ethnic minorities, such as the Kurds, who historically lived in border regions with Iran and Turkey.

As part of the Soviet Azerbaijani policy, which continued throughout the Soviet years, the government forcibly resettled thousands of Kurds to other parts of

---

²⁰ The work was supported by the Science Committee of MESCS RA, in the frames of the research project № 22YR-6A024.

²¹ Liana Petrosyan is an Assistant Professor at the Department of Iranian Studies at YSU. E-mail: lianapetrosyan@ysu.am, ORCID` 0009-0002-4654-5754.

Azerbaijan, as part of a broader initiative to create ethnically homogeneous regions. This process caused significant social and economic upheaval for many Kurdish communities and led to widespread opposition and resistance.

Since gaining independence from the Soviet Union in 1991, Azerbaijan has pursued a more multifaceted policy towards the Kurds, seeking to balance its territorial claims and security interests with the rights and needs of the Kurdish population. While Azerbaijan officially “recognizes” the presence of Kurds within its borders and has spoken in recent years of granting some cultural and linguistic rights to Kurdish communities, at the same time, it took a tough stance against the activities of Kurdish political movements and activists who, in its thought, pose a threat to the territorial integrity of the state.

Keywords: *Azerbaijan People's Republic, Azerbaijan Republic, Kurds, Kurdish issue, Kurdish autonomy, separatism, Kurdistan.*

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Алиев К. Г., Этнодемографическая ситуация Сурмалинского (Игдыр-ского) региона в XIX – начале XX вв., Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки, Том 32 (71), № 3, 2021.
2. Бабаян Д., Красный Курдистан: Геополитические аспекты создания и упразднения, «21-й ВЕК», № 2, 2005.
3. Бакаев Ч. Х., Язык азербайджанских курдов, Москва, 1965.
4. Букшпан А., Азербайджанские курды, <http://kurdist.ru/2010/05/12/абукшпан-азербайджанские-курды>, 12.05.2012, (մուտքի ամսաթիվ 22.10.2023).
5. Маммадова Ш., Курдский вопрос в политике советского государства в 1920-1930-е гг., Вопросы Истории, №6, 2013.
6. Шопен Я., Исторический памятник состояния Армянской области в эпоху ее присоединения к Российской империи, Санкт-Петербург, 1852.
7. Ali O., The Kurds and the Lausanne Peace Negotiations, 1922-23, Middle Eastern Studies, Taylor & Francis, Ltd, Vol. 33, No. 3, Jul., 1997.
8. Hovhannisyan R., The Republic of Armenia, University of California Press, Berkeley, 1971.
9. Mir Jafar Bagirov's Memo (1923), How the Caucasian Bureau of the C.C. R.C.P. (B.) discussed the Karabakh issue in 1920-1923,

<https://karabakh.org/karabakh-history/karabakh-during-the-1920-1988/how-the-caucasian-bureau-of-the-ccrcpb-discussed-the-karabakh-issue-in-1920-1923/7/>,
(մուտքի ամսաթիվ. 22.10.2023).

10. Müller D., The Kurds of Soviet Azerbaijan, 1920-91, Central Asian Survey, 19(1), 2000.